

К.ф.н. Демченко А.В.

Херсонський державний університет, Україна

МІФОЛОГЕМА МІСЯЦЯ У «КАЗЦІ ПРО КАЛИНОВУ СОПІЛКУ» ОКСАНИ ЗАБУЖКО

У сучасній літературознавчій науці на особливу увагу заслуговує проблема вивчення особливостей авторського міфотворення, з'ясування ідейно-композиційної ролі архетипних образів у структурі художнього тексту.

Поглиблений аналіз міфопоетики прози Оксани Забужко відкриває великі можливості для правильного розуміння тих художніх процесів, що відбуваються в українській культурній свідомості рубежу ХХ-ХХІ століть. Адже літературознавчою наукою доведено, що у сучасній художній творчості спостерігається стирання межі, нівеляція між архаїчним світом міфу та сучасністю. Дослідження психоаналітиків (З.Фройд, К.-Г.Юнг) стосовно архетипів як результату колективного позасвідомого, наукові напрацювання представників структуралізму (Р.Барт, К.Леві-Стросс) та семіотичної школи (В.Іванов, В.Топоров, Ю.Лотман) дають широкі можливості для розгляду художнього тексту з погляду трансформації та інтерпретації архетипних образів, вивчення природи функціонування міфологічних образів у сучасній літературі.

На матеріалі української літератури означена наукова проблема останнім часом досліджується досить активно через об'єктивні причини. Нині дійсно назріла потреба у всебічному і глибокому вивченні міфопоетики творів української культури. У свою чергу міфопоетика базується на міфологізмі, який є властивістю художнього мислення і реалізується під час творення художнього світу, а значить притаманна кожному талановитому майстру слова. І хоча у творчості одних митців міфологізм присутній як незначний елемент, а у творчості інших він має яскраві ознаки, проте відзначаємо, що у сучасному творі нерозривно пов'язані між собою художній

і міфологічний рівні, мистецька і філософська моделі. Актуальність досліджуваної нами проблеми підтверджується також і потребами розробки нових підходів до дослідження художнього тексту, пошуку нових аспектів осмислення літературних творів.

У наукових дослідженнях, присвячених творчості Оксани Забужко, розглядалися філософсько-художня специфіка, психологізм образів, функції літературних сновидінь, міфологізм, фольклоризм тощо. Проте міфологема місяця у «Казці про калинову сопілку» потребують більшого та всебічного осмислення і вивчення. Це і визначило тему нашого наукового дослідження.

Мета наукової статті – визначити специфіку міфологеми місяця у повісті «Казка про калинову сопілку», окреслити концептуальні основи міфопоетичного мислення Оксани Забужко як цілісної впорядкованої системи.

«Казку про калинову сопілку» доцільно вивчати з погляду міфологічного осмислення буття як усталеної форми відношення людини до світу. Саме це дає можливість аналізувати явища авторської міфотворчості не як однобоке прагнення митця до стилізації архаїчної культури, не як звичайну інтерпретацію фольклорного сюжету, а як прояви оригінального міфологічного осмислення дійсності, що є характерною ознакою справді національного художнього твору.

У повісті О.Забужко модель світу – це універсальна, різноаспектна структура, яка дає цілісне уявлення про місце людини у всесвіті, вказує на особливості світовідчуття, специфіку міфологічних вірувань, на осягнення етнопсихологічного простору українця. Отже, міфосвіт, представлений письменницею у «Казці про калинову сопілку», базується на світобаченні авторки і співвідноситься з національним образом світу.

Концептуальна основа художньої моделі світу у творі О.Забужко будується на синкретизмі язичницького і християнського міфу та репрезентується цілісною космогонічною моделлю світу, позначеною етнічними особливостями світогляду українців.

Орієнтованість на космологізований зміст усіх процесів життя [7, с. 339] спостерігається у повісті Оксани Забужко вже з перших сторінок. Ганнуся «вродилася з місяцем на лобі» [5, с. 71], що свідчить про зв'язок героїні зі всесвітом, вказує на визначення її як елемента космогонічної системи. Із самого народження дівчинка усвідомлює себе маленькою органічною частиною космосу. «Людина, що народилася на молодий місяць - свіжа, весела, з молодим лицем все життя, а на старий - понура, сумна» [3, с. 105].

З перших рядків твору місяць визначає подальшу долю Ганни-панни. «Особливо велика віра у чарівну силу молодого Місяця - молодика, від котрого залежить любов, здоров'я, а також врожай. Місяць, що зменшується, асоціюється з можливістю невдач...» [8]. Крім того, неповний місяць у багатьох народів означає траур, апофеоз смерті. Тому знак на лобі Ганнусі у вигляді багряного серпика, «наче місяць-недобір» [5, с.71] дуже лякав Марію, віщував нещасливу долю для її дитини. Разом з тим, оскільки місяць керує процесами смерті і відродження, то безпосередньо пов'язується з долею. Тому «мати вперто казала – молодик, доки сама в це не повірила: відомо ж бо, що молодик – то на долю, а недобір – тим він і недобір, що наводить на лихі сни, і в той бік ліпше думок не пускати (...)» [5, с.71]. Однак відомо, що півмісяць є символом ісламу і протиставляється хресту. Недаремно «нишком хрестилася й відпльовувалася на вид місячного знаку баба-пупорізка, добачивши в ньому бусурменське тавро або, не при образах святих згадуючи, й слід відомо-чийого кігтя, що на одне виходить: хто ж не знає, кому вклоняється бусурменська віра!» [5, с.71].

Однією з характерних рис поетики аналізованого твору виступає національне забарвлення астральної символіки, в якій проростає «етнокультурний корінь» світовідчуття народу. Тому у повісті О.Забужко хтонічні міфологеми поклоніння стихійним творчим силам землі та води перемижуються із шануванням світил як джерела життя та натхнення, що в свою чергу вказує на глибинні фольклорні джерела цілком сучасного твору.

Саме злитість астральної символіки з мотивами поклоніння землі та воді породжує органічне вrostання головної героїні Ганни у світ природи, а письменниці дає змогу з надчуттєвих неземних сфер повернутися до стихійних проявів суцього у всесвіті.

Ганнусю завжди зачаровував місяць своєю загадковістю, незбагненою силою, нерозгаданою таємничістю. Гордовита Ганна-панна розуміла та усвідомлювала свою інакшість, неординарність, не знаходила собі рівних ні серед родичів, ні серед односельців. Вона вірила, а дуже швидко і переконалася, що немає серед її оточення жодної людини, яка б могла перевершити її вродою, розумом і талантом. Відповідно, дівчина не могла й розраховувати на розуміння та співчуття, на довіру та дружбу. Свідоме та підсвідоме обмеження у повноцінному спілкуванні підказують Ганнусі шукати собі вірного співбесідника, з яким можна поділитися своїми найпотаємнішими думками та мріями. За друга і співрозмовника Ганна-панна собі обирає місяць, який «своїм звичаєм, мовчав їй просто в лице так, ніби обіцяв колись заговорити» [5, с. 79].

Щоб зрозуміти роль образу-символу місяця у повісті «Казка про калинову сопілку», слід звернутися до міфу та фольклору. В українських замовляннях місяць – «нічне сонце», «князь ночі». А ніч – це «потойбічний день», «день навпаки». Але й власне простір мертвих – це протилежний, «інший», потойбічний світ. Звідси місяць – ще і сонце мертвих. З їхнього потойбічного світу він приносить свої чаклунські, містичні властивості. Отже, у фольклорі роль сонця у потойбічному світі належить місяцю. Цей князь ночі також особливий у повісті О.Забужко.

У повісті перед нами постає несправжній, «недійсний» світ, який тісно переплітається з реальним світом людей. Цей «недійсний» світ сповнений уламками тисячолітніх міфів і символів, але вони в ньому не діють, бо сам світ уже не відчуває святенності, єдності, гармонії та взаємопов'язаності всіх елементів буття. Ось тому ситуації і деталі у творі Оксани Забужко постають

зміненими, знеціненими, позбавленими сенсу уламками символічних речей, які визначають трагічну долю героїв.

Оскільки у багатьох мовах назва нічного світила - жіночого роду, то воно й символізує жіночу силу. Вплив місяця на визначення долі Ганнусі показаний письменницею досить яскраво. «Подекуди твердили, що, на відміну від сонця, створеного Богом, місяць – витвір нечистого» [1, с. 31]. Князь ночі, який так тісно пов'язаний з образом місяця і з'явився дівчині у вигляді прекрасного чоловіка, мав велику владу над людьми. Він був представником і частиною потойбічного світу, володарем нічного царства, тобто іншої частини упорядкованого людського космосу, володіння Хаосу, які ще не знають ні людської етики, ні розмежування добра та зла. Ганна дійсно відчула себе панною, «вартою пісні – не просто чиєїсь великої й тужної, завбільшки з життя, любови, наспіваної на голос, (...) а – нової пісні, спеціально для неї складеної, такої, що проймала б кожного, як приском попід шкіру» [5, с. 95]. Це лише князь ночі має могутність стати на двобій із цим несправедливим світом, в якому Ганнусі зовсім не знайшлося гідного місяця.

Таким чином, міфотворення у повісті – це пошук хоча б одного способу відновлення гармонії між людиною та світом. Заради цього реконструюється космогонічний міф українського народу з його ключовими мотивами боротьби сил хаосу та космосу.

Відповідно, культ та вірування предків стає для людини містком від міфу космогонічного до міфу родового, соціального. Наступний, вищий рівень розвитку – це перехід космогонії в етику. Для князя ночі, символом якого виступає образ місяця, притаманна непоборна віра в свою силу, непересічність, велика гординя. Саме це було характерне і для Ганнусі, адже «зле бути найліпшою!» [5, с. 116]. Вона вирветься тепер із сірої буденщини, буде княжити, перевершить усіх, хто їй заздрих, ненавидів її, мстився їй. «Ганна-панна ростила в собі свою жовтим світлом горючу обиду – як мати

годує груддю дитя, ворогам на розправу, як її саму ростила мати з своєї обиди, хоч і не такої великої, - з думкою про відплату» [5, с. 117].

Міфопоетична модель світу Оксани Забужко у «Казці про калинову сопілку» не може бути у повній мірі розкрита без урахування християнської парадигми. Глибокий психологізм характерів у творі, поданий через синтез оригінального авторського міфотворення та традиційного народного християнського світосприйняття, допомагає письменниці зануритися у джерела фольклору, переосмислити та наповнити новим змістом давно відомий біблійний сюжет про братовбивство. «Тьмаве світло, відсутність тепла пояснюють прокляттям місяця, знаменням гріха Каїнового, покладеного на нього богом. У плямах на місяці бачать Каїна та Авеля, піднятого ним на вилах. (...) За присудом Божим, братовбивцю не могли прихистити ні вода, ні земля. Та місяць усупереч Господній волі, дав йому притулок – і відтоді носить на собі тавро Каїнового гріха» [1, с.30].

Звернення до народної моралі, філософський підхід у розкритті не лише ментальних рис характеру персонажів твору, а й загальнолюдських поглядів на життя, смерть, щастя, любов дають широкі можливості авторці для інтерпретацій відповідно до реалій часу. Саме давній сюжет та казкова основа твору стали вдячним матеріалом для глибоко особистісного осмислення вічних проблем, підсилених драматичною долею героїв твору, що, в свою чергу, проектується на сьогодення.

Показово, що художній світ повісті перейнятий мотивами богошукання. Допитлива дівчинка Ганнуся пройшла складний шлях від Бога через його заперечення, сумніви і зневіру. Втрата віри в Бога прийшла не відразу, спочатку було розчарування. Як і її мати, Ганна неодноразово ставила питання: «Боже, де ж Твоя правда? (...) Бог долі не дає, - що ж це, виходить, воно й спервовіку так повелося?» [5, с. 108]. Однак, за християнським віровченням, за вчинені гріхи людина буде покарана. Перейшовши свідомо у темний світ хаосу, ставши прибічницею князя ночі, Ганна втратить своє місце серед людей, та навіть втратить і людську подобу. Мотив обвинувачення Бога

у жорстокості і несправедливості підсилює драматизм ситуації, а для сім'ї Ганнусі трагічна розв'язка стає доказом того, що Бог існує.

Будучи богом чаклунства, місяць зв'язує світ живих і мертвих та виводить примари мертвих із могил. Він є володарем трьох світів: неба, землі і підземного царства [9]. Ганна шукала справедливості у місяця, не довіряючи Богові та своїм рідним, підтверджуючи думку про порушення Божих заповідей всіма членами її родини. Місяць – складний і амбівалентний образ, мінливий і зрадливий, міняє природу своєї дії залежно від знаку, в якому знаходиться. Символ постійних трансформацій і перетворень форми, він вважається силою, що керує перетвореннями в природі [9].

Мотив нарікання на жорстокість і несправедливість Бога тісно пов'язується у повісті з образом місяця, який є мовчазним свідком братовбивства, німим нагадуванням про людську гординю, здатну до найстрашніших вчинків. Та для Ганни першочерговим питанням було те, чому Каїна та Авеля скарано однаково. Ганна, як їй здавалося, постійно шукала справедливості. Однак жодного разу так і не скористалася можливістю знайти дорогу до Бога, позбавитися гордині, заспокоїтися у вірі. Дівчина відкинула пропозицію прочанки піти в монастир, не зміг переконати її й священник, до якого вона прийшла у час найбільших сумнівів у людській та Божій справедливості, не допомагала їй і молитва. Ганнуся не скористалася своїм правом вибору у критичний момент життя: гординя перемогла. Героїня не кається, а потрапляє у темряву, рішуче відрікається всіх християнських законів. Саме тому образ Ганни найбільш трагічний і психологічно переконливий.

Література:

1. 100 найвідоміших образів української міфології. – К.: ТОВ «Автограф», ТОВ «Книжковий дім «Орфей», 2006. – С. 27-33 .
2. Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – С.83.

3. Дмитренко М. та ін. Українські символи. – К.: Ред. часопису «Народознавство», 1994. – С. 105.
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – С. 368-370.
5. Забужко О. Сестро, сестро: Повісті та оповідання. – Видання друге. – К.: Факт, 2004. – 240 с.
6. Зборовська Н. Психологія і літературознавство. – К., 2003. – С.379.
7. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / Волкова А., Бойченко О. та ін. – Чернівці, 2001. – С.339.
8. Луна [Електронний ресурс] – Режим доступу:
http://ukrlife.org/main/evshan/symbol_m.htm. – Назва з екрану.
9. Луна [Електронний ресурс] – Режим доступу:
<http://slovari.yandex.ru> – Назва з екрану.

Materialy VIII mezinárodní vědecko-praktická conference «Moderní vymoženosti vědy – 2012». – Díl. 19. Filologické vědy: Praha. Publishing House «Education and Science». – С. 78-82.

Ключові слова: міфологема, образ місяця, архетипний образ.

Ключевые образы: мифологема, образ луны, архетипный образ.

Key words: the mythologeme, the image of moon, the archetypical image.